

I te matahiti 1946, ua tītau te tahī 'iriti ture mā'itihia i te ara moana nō te pārahi i roto i te 'Āpo'ora'a rahi o te Hau Repūpirita, o Léopold Seda Senghor, ia tāpurahia i roto i te 'ōpuara'a a te Papa ture nui, e tā'u'aparauhia ra, "te ti'amanara'a o te mau nuna'a ta'ata o te ara moana i roto i te 'ūmatateara'a e te vaiti'amāra'a o tō rātou reo e tō rātou hīro'a tumu".

I te mea aita taua 'ōpuara'a ture ra i tāpe'ahia mai, aita atu ra te Papa ture nui, mai te mau ture ato'a i nā mua atu, i fa'ahiti iti a'e i te parau o te reo farāni anei, te reo o te ara moana anei. Tei roto rā te uira'a, mai tei mātarohia, i te ture, e aore ra te fa'aturera'a, aore ra te fa'auera'a Villers-Cotterêts nō te matahiti 1539 e tae atu i te mau ture o te 'Ōrurera'a.

Hau atu ā, e roa'a anei nā roto i te tuatāpapara'a i te ti'amanara'a papa ture nui i te ha'amana'o i te 'ōpuara'a 'ōtahi roa ra a te feia 'ōrure i niuhia i ni'a i te reo hō'ē roa ra e, i te uiuira'a e, e tuea mau anei te mā'itira'a i taua fā ra i te ferurira'a a te ta'ata farāni i te parau o te nūna'a i ha'apārahiahia i ni'a i te orara'a 'āmui. I te ti'ara'a, te reo farāni, oia te reo o te Ari'i, e tō te Repūpirita i muri mai, e riro mai o ia ei reo nō te mau ta'ata farāni ato'a.

I te Hau metua, i raro a'e i te 'ohipa-'āmui-ra'a a te mau 'ōrometua pereue 'ere'ere o te Repūpirita (o tei pi'i-ato'a-hia "te mau 'orometua maita'i", mai te mau metua varua nō Ploërmel) e tō te tāpa'ora'a i te feia 'āpī i ni'a i te tāpura fa'ehau (ma te 'ore e ha'amo'e i te autaea'era'a o te mau fa'ehau i ni'a i te tahua 'arora'a), ua fa'ahaeha'a-roa-hia te reo parau o te mau pupu ta'ata, i 'āmuhiha i raro a'e i te paraura'a « e mau reo mata'eina'a », i mana'ohia e mo'e roa atu rātou.

I te Aramoana, fa'aruru atu ra te reo tīpe'e, i fa'arirohia e Farāni ei "reo fa'aora nūna'a", i te mau patu i niuhia i ni'a i te "hīro'a iho ta'ata", pūai atu ā paha. Mea nā reira i roto i te mau motu i 'āmuhiha i raro a'e i te pi'ira'a Te mau fenua farāni nō 'Ōteania, i muri mai o Pōrīnetia farāni, aita te taera'a mai o te 'Evaneria, i huri 'oi'oihia i roto i te reo o te fenua, e i muri mai te fa'aterera'a farāni i tāpe'a iti a'e i te mau va'a ta'ata ia tāmau ā i te parau i tō rātou reo, e reo tahiti anei, e reo 'enāta anei, e reo pa'umotu anei, e reo ma'areva ma'areva anei.

Mai te tuha'a mata'eina'a i Peretānia, aita te ha'api'ira'a i tapitapi a'e i te fa'autu'a i te mau pīahi e tāmau ra i te parau i tō rātou reo nā roto i te tāpa'ora'a ia rātou i te tāma'a rā'au, e aore ra te pōreho.

Nō te 'ōti'ati'a te fa'atera'a, ua fa'arirohia te mau parau pāpa'i nā roto i te reo o te fenua ei parau pāpa'i ato'a nā roto i te reo tīpe'e, e ua fa'ahepo i te tahī parau fa'ati'a, e 'ore roa e tū'ati i te fa'aterera'a repūpirita o te ti'amāra'a o te parau pāpa'i.

Maoti te fa'a'ohipara'a i roto i te mau 'utuāfare fēti'i e i te ha'api'ira'a tāpati, ua roa'a i te 'atu'atu e te tutu'u i te mau ta'o e te mau tāpa'o i fa'arirohia ei faufa'a mau.

Les langues de Polynésie française
et la Constitution: liberté, égalité, identité

Marc Debène

I muri mai i te mau 'orerora'a parau a te mau ti'a o te Hau e tō te Hau fenua i teie 'āru'i mahana piti, o tē pi'i ra i te mau ta'ata ato'a ia haere e tauturu i te feiā utuutu ma'i i te fare ma'i nō Mo'orea. E rave rahi mau ta'ata 'ā'au tauturu tei tae tino roa atu nō te pāhono i teie pi'ira'a.

Mai te taime mai ihoā a parare ai te aveave Delta i Mo'orea, eita te rahira'a e ono 'ahuru ti'ahapa feia tuati e te rapa'au o te fare ma'i o 'Afareaitu e rava'i fa'ahou. E rave rahi feia ma'i i raro a'e i te mata'i 'ōtitene tei fa'ata'otohia i raro a'e i te fare 'ie i rapae mai i te fare ma'i, i roto i te mau piha 'ohipara'a, e aore ra i roto i te mau piha fa'afa'aeara'a a te feia utuutu...

'Aua'e maoti, mai teie hepetoma i ma'iri a'e nei, ua haere atu e piti 'ahuru feia tauturu. Mai ia Axel Rodriguez, piahi utuutu ma'i, 20 matahiti te pa'ari, tei tae mai nō te tau fa'afa'aeara'a, e aore ra o Didier, 'orometua ha'api'i, nā na īa i ha'apa'o mai i te tuha'a o te fāri'ira'a nā roto i te niuniu paraparau.

E tē vai ato'a ra teie pupu tū'aro « Jeunesse Rugby Mo'orea », tei 'āfa'i mai i te tauturu pae mōrare. Ua tae mai mā te ta'ita'i mai i te mau faraoa mōmona « choux à la crème » i teie po'ipo'i. Te tītaura'a hō'ē roa ra nō te tauturura'a, o tē parau pātiara'a arai īa. Eiaha i roto i teie tauturura'a ia ro'ohia te tahiti a'e i teie tirotiro.

Ua putapū mau te 'ā'au o te feia utuutu i teie rima tauturura'a. Ua tu'uhia teie mau rima tauturu ia au i tō rātou 'āravihi e tō rātou vaivatara'a i te mau vāhi e au. Tē mana'ohia ra, i roto i teie taime hepohepora'a rahi, e fa'ati'a fa'ahou i te mau fare 'ie hau atu i roto i te 'āua o te fare ma'i. E au ato'a ho'i te utuutura'a o te mau ma'i 'ē atu i te ma'i Tovi ia rapa'au-ato'a-hia.

DC LGT • Piahia i te 18 nō 'ātete 2021

E'ene a tahiti nei te feia rātere Marite a mau ai i Tahiti nei nō teie nei tirotiro. I te 'āva'e 'ātete 2021 ra, e toru 'ahuru ti'ahapa rātou tei tu'uhia i roto i te vāhi 'ōmo'e i muri mai i te 'itera'ahia i te taime hi'opo'ara'a e ua ro'ohia rātou i te ma'i tovi-19, i tō rātou fa'aineinera'a e ho'i i te fenua Marite.

I teie hepetoma i ma'iri a'e nei, ua ho'i fa'ahou mai taua 'ohipa i tupu na. 'Ahuru ti'ahapa feia rātere Marite tei 'ore i ho'i io rātou i teie hepetoma i ma'iri ae nei i muri mai i te 'itera'ahia e ua ro'ohia rātou i te tirotiro tovi-19, hou ri'i noa a'e rātou e pai'uma ai i ni'a i te manureva. Teie rā aita e vāhi fa'aeara'a i fa'ata'ahia nō teie huru fifi.

Nō reira, ua fa'atae te ti'a hau o te fenua Marite i Pōrīnetia farāni nei, o Christopher Kozely, i te tahiti pi'ira'a i teie hōpe'a hepetoma mātāmua o te matahiti 2022. E ua ani o ia i te mau fatu fare tārahu ta'ata Tahiti ato'a ia pāhono mai i tāna anira'a, aita ho'i tā tō te rahira'a o te mau hotēra e fa'anahora'a nō te fāri'i i te mau ta'ata i ro'ohia i te tirotiro tovi, ma te parau ē : « tē vai nei te mau ta'ata e 'imi nei i te tahiti mau nohora'a nō rātou e o tei ineine roa i te 'aufau... ».

Ua fa'aro'ohia mai teie pi'ira'a i te mea ua roa'a mai te mau vāhi ha'apūra'a ei nohora'a tano mau nō rātou. Mai teie hepetoma i ma'iri a'e nei, e maha 'ahuru ti'ahapa ta'ata Marite tei raro a'e i te vai 'ōmo'era'a. Ua ro'ohia rātou pā'ato'a i teie tirotiro i te fenua nei.

Aua'e maoti rā, e ti'a roa ia rātou ia ti'aturi i ni'a i te tauturu mutu 'ore a te ti'ahau o te fenua Marite. Ia hope te tau vai'ōmo'era'a e ho'i atu ai teie mau rātere Marite io rātou i muri mai i tō rātou fa'a'itera'a i tā rātou parau ha'apāpūra'a aita fa'ahou te tirotiro tovi i roto ia rātou.

MG / JH • Piahia i te 3 nō tenua 2022

Ua mā'iti te 'Āpo'ora'a rahi o te fenua Farāni, i nāpō ra, i te 'ōpuara'a i ni'a i te ha'amaita'ira'a o te papa ture 'otōnomi a Pōrīnētia farāni. E 'ōpuara'a ture i tau'aparau-maoro-hia, te 'īrava ture mātāmua ihoā ra, o tē fāri'i ra i te tuha'a a Pōrīnētia farāni i ni'a i te ha'amaita'ira'a o te pūai o te pauro 'atōmi a te fenua farāni. Ua ha'amanaiahia teie ture i napō atu e te 'Āpo'ora'a huito'ofā.

I roto i te putuputura'a ua pāto'i te 'iriti ture Moetai Brotherson, mero nō te Tāvini huira'atira, o tei pārahi i roto i te pupu pae 'au « gauche démocratique et républicaine », i te ha'amaita'ira'a o te ture tumu, e i muri mai aita i rave i te mā'itira'a i ni'a i te ture noa. Tē parau ra o ia e eita teie ture i ha'amaita'ihia e ha'amaita'i atu ā i te parau o te mau ta'ata i ro'ohia i te fa'ata'erora'a a te mau tāmatamatara'a 'atomi.

I roto i tāna 'ōrerora'a, ua tai'o mai o ia i te tāpura i'oa o te mau fifi e 'ore roa e fa'atītī'aifarohia e teie mau tauiuira'a : oia ho'i te 'ohipa i te fenua nei, te rapa'aura'a ma'i, te 'itera'ahia te reo mā'ohi, e aore ra te 'itera'ahia te tāpa'o fa'ahoura'a ia Pōrīnētia farāni i ni'a i te tāpura i'oa a te Hau 'Āmui o te mau fenua aita e fa'aterera'a ti'amā.

I roto i te mau tau'ara'aparau hou te putuputura'a a te tōmite, e i te tai'ora'a mātāmua o teie 'īrava ture i mua i te 'Āpo'ora'a 'iriti ture e te 'Āpo'ora'a huito'ofā, ua ravehia te mau fa'atītī'aifarora'a o te mau ta'o « 'itera'a i te tuha'a » a Pōrīnetia farāni, e ua monohia tōna pāpa'ira'a mai teie i muri nei : « 'āpitira'ahia », ia 'ite-pāpū-maita'i-hia e aita o Pōrīnetia farāni i hina'aro i teie mau tāmatamatara'a paura 'atōmi.

Teie rā te mana'o o te fa'atere hau ha'apa'o i te mau aura'a e te 'Āpo'ora'a rahi o te Repūpirita, 'āfa'i parau o te fa'aterera'a, Marc Fesneau : « *Tē 'itera'a i te tāmatamatara'a 'atomi e tāna mau hotu i fa'atupu mai, o tē fa'ari'ira'a īa te nūna'a, i roto i tōna tā'ato'ara'a, tāna hopoi'a nō te mēharo e te mēhara ia Pōrīnetia farāni* ».

A ta'a noa atu ā teie 'itera'a, tē fa'ata'a ato'a ra te pāpa'ira'a e ha'amaita'ihia te papa ture o Pōrīnetia farāni, i ha'amanaiahia i te matahiti 2004 e o tei ha'amaita'i 'ēhia na e rave rahi taime, e tae atu i te mau ture e fa'a'ohipahia i te fenua nei.

Tē hina'aroa ato'a ra te ha'amaita'ira'a e fa'aitoito i te 'ohipa 'āmuira'a te mau 'oire e te fenua o Pōrīnetia farāni, i te pae ihoā ra o te mau tute fenua, e, e ha'amau i te mau fa'atanotanora'a ta'a'ē o te Papa ture tīvira nō te tātara i te vai'āmuira'a o te faufa'a fēti'i i te taime monora'a.

Bernard Prevost

Dépêche de Tahiti, mahana pae 24 nō mē 2019

Ua putuputu te ‘āpo’ora’ a ‘oire nō Mo’orea-Maia’o i nanahi ra. I rotopū i te mau fa’ao tira’ a i ravehia, ua ha’amanahia e ‘āmua te mau fare ha’api’ira’ a tamahou e tuatahi nō Ha’apiti.

11 fa’ao tira’ a i tārenahia e te ‘āpo’ora’ a ‘oire nō Mo’orea-Mai’ao, e hō’ē o teie mau ‘ōpuara’ a e hina’arohia e ha’ama na, o te ‘āmuira’ a ia i nā fare ha’api’ira’ a nō Ha’apiti, te fare ha’api’ira’ a tamahou i te pae mou’ a e te fare ha’api’ira’ a tuatahi i te pae miti. Ua hina’aro te ‘oire i te fa’ariro hō’ē ana’ e ra fare ha’api’ira’ a, oia te fare ha’api’ira’ a tuatahi nō Ha’apiti.

I roto i te tahī rata nō te 6 nō tītemaa 2018, i fa’ataehia i te fa’aterera’ a ha’apa’o i te Ha’api’ira’ a, te Feia ‘āpī e te Tū’aro, ua ani te tāvana nō Mo’orea-Mai’ao, Evans Haumani, ia au i te hina’aro o te matahi’opo’ a ha’api’ira’ a o te tuha’ a, ia ‘āmuihia teie nau fare ha’api’ira’ a e piti, te fare ha’api’ira’ a tamahou e nā piha ha’api’ira’ a e 5, e te fare ha’api’ira’ a tuatahi e nā piha ha’api’ira’ a 11.

Ia au i te tāvana e te matahi’opo’ a o te tuha’ a, e roa’ a mai te mau maita’i hau atu ā. « *Ua mana’ohia e mea maita’i ia nā reira nō te fāito o te rahira’ a tamari’i, e te mau piha ha’api’ira’ a e riro i te tāpirihia. E roa’ a i te fāri’i i te mau piha tamahou i roto i te mau piha ha’api’ira’ a o te fare ha’api’ira’ a tuatahi. Teie rā, ia ravehia te tahī mau fa’anahonahora’ a e au, fāri’i atu ai i te mau tamari’i o te tuha’ a tamahou, i te pae anei o te mau vāhi haumitira’ a e te tahī ‘āua fa’ata’ara’ a i te tamahou e te tuatahi.* »

Teie te mau fāna’o e roa’ a mai : e ha’afāna’ohia te mau rave ‘ohipa, te mau mātēria e te mau ‘ōpuara’ a, e ha’amaita’ihia te mau piha ha’api’ira’ a e fa’atueahia te terera’ a ‘ohipa, e tāmau no’ a te huru ha’api’ira’ a i ni’ a i te roara’ a o te tau ha’api’ira’ a, mai te tuha’ a na’ina’i e tae atu i tuha’ a CM2, hō’ē noa tāpa’ora’ a nō te roara’ a o te tau ha’api’ira’ a, hō’ē noa fa’atere e, hō’ē noa ta’ata o tā te mau metua e fārerei i te tamahou e te tuatahi, te tahī ato’ a ha’amita’ira’ a i te pae o te utara’ a i te mau tamari’i.

Dépêche de Tahiti, mahana pae, 24 nō mē 2019